

PSZICHOHISTÓRIAI TÖRTÉNETEK A 19. SZÁZAD MAGYAR IRODALMÁBÓL

Milbacher Róbert: *Ködképek az irodalom láthatárán. Fejezetek klasszikus irodalmunk lelki életéből*

■ Vajon kizárólag a *Bánk bán* kudarca miatt vethette papírra Katona József a magyar irodalom talán legkeserűbb mondatát? Milyen lelki betegségekhez vezethetnek a különböző rajongási formák? Milyen módok révén nyilvánulhat meg az irodalmi és a tényleges apakomplexus? Miként lehet megküzdenni a világsi fegyverletétel után tapasztalt céltalansággal?

A fentiekben csak néhányat soroltam fel a 19. századi magyar irodalommal kapcsolatos, pszichológiai vetületű, egyént és közösséget egyaránt érintő problémakörök közül, amelyek megválaszolására és adott esetben árnyalására vállalkozik Milbacher Róbert *Ködképek az irodalom láthatárán* című kötetében.

A kötet nem titkolt célja a klasszikus szerzők és művek közelebb hozása az olvasóhoz, hiszen a szerző szavaival élve: „a réginek, sőt kissé talán avítottasnak ható művek nagyon is képesek reflektálni a mai ember élethelyzeteire, létértelmezésére és az emberiséggel kapcsolatos dilemmáira.” (6.) Milbacher Róbert tehát arra vállalkozik, hogy eloszlassa azokat a ködképeket, amelyek elfödhetik a klasszikus műveink értékeit, hogy feltárja azokat az alapvetéseket, amelyekből születik egy szöveg, hogy megrajzolja azt az élettrajzi háttérrel, amelyekből létrejönnek az egyes művek, és hogy pszichológiai perspektívából olvassa modernné a klasszikus magyar irodalom számos mozzanatát.

A mű szerkezetileg negyven (plusz egy) miniesszére tagolódik, amelyek

nem ritkán a humorra apellálva mutatnak be dokumentálható lélektani problémákat, lélektanilag értelmezhető irodalmi megoldásokat. Az *Előszó*ban Milbacher Róbert a címválasztás indoklása után – Kemény Zsigmond 1853-ban megjelent *Ködképek a kedély láthatárán* című kisregénye ihlette művének címet, amelyben a *ködképek* a vásári látványosságok egy formájaként jelennek meg, ugyanakkor Francis Bacon filozófus idolumfogalmával is kapcsolatban állnak – rátér a kötet fentiekben már kifejtett céljának megfogalmazására, végül pedig, az olvasót aktív értelmezői magatartásra, a művekben rejlő nyugtalanító problémák föltárására és azokon való elmélkedésre szólítja föl.

A közérhető, rövidebb írásokat a 19. századi általános kérdések, valamint a korban alkotók szerint csoportosíthatjuk. Ennek értelmében a szerző először Katona József közismert drámájával foglalkozik: árnyalja a *Bánk bán* fogadtatástörténetét, és pontosítja azt az irodalmi hagyományban rögzült állítást, miszerint Katona kizárólag a dráma negatív visszhangja miatt vetette papírra 1821-ben mélységes csalódásról tanúskodó sorait: „De ha madár látja, hogy hasztalan esik füttyürézése, élelméről gondolkodik – és hallgat”. (7.) Ezt követően a darab központi kérdése révén mutat rá arra, hogy Katona hogyan is gondolkodott a nemzet fogalmáról, milyen adaptációk és átírások révén szembesülhet(ett) a korabeli és mai néző a kiélezett nemzeti érzékenységgel, és hogy mindezek hogyan fed-

ték/fedik el azokat az értelmezési lehetőségeket, amelyekhez a *rajongás* különböző formáinak felismerése és értelmezése által juthatunk közelebb.

A második csoport képviselőjének Kölcseyt tekinthetjük, mivel a kötet következő történeteiben a szerző a *Hymnus* derűlátó jellegére mutat rá az irodalmi hagyományban szintén makacs módon rögzült elképzeléssel szemben, miszerint Kölcsey szövege pesszimista volna, s arra keresi a választ, hogy valóban cinikusnak tekinthető-e Kölcsey, ahogyan az a kortársaiban felmerült vele szemben a *Vanitatum vanitas* címet viselő, az emberi értékeket relativizáló versével kapcsolatban, és ha igen, milyen fajta cinizmusról beszélhetünk a reformkor nagyhatalmú politikusával és gondolkodójával kapcsolatban.

Milbacher Róbert az alkotók sorát Vörösmarty Mihállal folytatja, pontosabban Vörösmarty korabeli megítélésével foglalkozik. Azt vizsgálja, hogyan férhet össze a barátai által csupán „zárdabarátnak” csúfolt Vörösmarty Mihály jelleme és a több műben is feltűnő romantikus alkotó erotikus fantáziája. Majd *A vágy művészete* című történet által a kötet írója azt szemlélteti, hogyan kapcsolódott a magyar irodalmi kultúra Vörösmarty művei révén az európai tendenciákhoz, szinte teljesen egy időben a nyugati német, francia és angol irodalommal. Ezt követően a *sár* metaforát elemzi az 1846-ban írt, a magyar irodalom egyik legpesszimistább versének is tekinthető, *Az emberek* című költeményben, majd egy különös Babel-allegóriáról értekezik szintén a Vörösmarty tollából származó, 1845-ös *Gondolatok a könyvtárban* című poémája kapcsán. Végül a világsi fegyverletétel után a szóban forgó alkotóra is jellemző letargikus magatartásának a művészi munkában való kivetülésére mutat rá *A vén cigány* című versének első kéziratos változata révén.

A kötet szerzője ezt követően Petőfi Sándor dokumentálható magánéleti történéseiről és azoknak a művekben való érzékelhetőségéről értekezik. Először a színészi pályaválasztást és an-

nak fogadtatását vizsgálja a költő elsődleges szociális közegében, rámutatva arra, hogy a szülők – a korabeli szokásnak megfelelően – fiuk döntését a züllöttség szinonimájaként értelmezték és megvetették. Majd az első, verseiben is megjelenített, fiatalon elhunyt szerelmével, Csapó Etelkével kapcsolatban árnyalja az 1845-ben napvilágot látott *Cipruslombok Etelke sírjáról* című versciklus születésének motivációját és Petőfi nekromantikához való kapcsolódását. Ezek után Petőfi négy lánykérését veszi górcső alá, felmutatva – többek között – az első „Petőfiné” alakját, aki a szerző szerint nem a köztudatban ismert Szendrey Júlia, mivel Petőfinek egy debreceni tartózkodása során (két hónappal a Júliával való megismerkedése után) olyannyira megtetszik a csupán egyszer látott, francia származású Prielle Kornélia színésznő, hogy hirtelen felindulásból meg is kéri a kezét, és szinte azonnal feleségül is szeretné venné. Terve azonban nem valósul meg, mert az egyházi elöljárók nem hajlóandók összeadni őket. A költő mégis följosítja a színésznőt, hogy a törvényes házasságig is viselje a Petőfiné nevet. Természetesen a frigykötésre később sem került sor. A szerző a legutolsó, félig sikeres (hiszen Szendrey Ignác nem egyezett bele a házasságba) lánykérésének árnyalását követően, a Koltón töltött mézeshetek tárgyalásával bizonytalanítja el az olvasót a több versben is megjelenő boldog és felhőtlen idill valóságtartalmát illetően. Ezek után Petőfi vallásosságát és toleráns jellemét árnyalja, felmutatva a hittel és Istennel való ellentmondásos viszonyát és Petőfi ízig-vérig liberális magatartását.

Az ötödik csoport középpontjában Arany János áll. A szerző Arany egyik leghíresebb művében, a *Toldiban* megjelenő nyálcsordulásos jelenetet veszi górcső alá és mutat rá arra, hogy a korabeli kritikusok egy része miért érzekelte problematikusnak a testből származó bármilyen nedv megjelenítését a szépirodalmi művekben. Ugyancsak a *Toldival* kapcsolatban kérdez rá arra, hogy Aranynek volt-e impozitorszind-

rómája és mindez hogyan öltött testet. Majd a szakmai pályafutásának egyik meghatározó állomását követően, a szerző Arany lányának korai elhalálózásáról, az apa gyászoló, illetve gyászfeldolgozó magatartásáról és fiának írói babérokra való törésének fogadtatásáról értekezik.

A továbbiakban a szerző Szendrey Júlia alakjának kiemelésével rácsol az irodalmi hagyományt sokáig meghatározó állításra, miszerint az alig tizen-nyolc éves lányt csupán Petőfi hírneve vonzotta, és rámutat a Júlia naplójából kitűnő erőteljes önreflexióra, tépelődő magatartásra és a Petőfivel kapcsolatos kezdeti bizonytalanságra. A „csalfa feleség” sztereotípiáját lebontva azt a kérdést is árnyalja, hogy a huszonnégy éves özvegy tíz nappal a gyászév letelte előtt miért kényszerült újra férjhez menni. Ugyanakkor azt is részletezi, hogy a menekülési vágya nem teljesülhetett egészen, hiszen a költőnő által testvérének írt verséből (*Fiatal leánynak*, 1857) arra következtethetünk, hogy új házasságán belül szexuális abúzusnak volt az elszenvedője. Az említettek mellett a kötet írója arra is rámutat, hogy új férje, Horvát Árpád nemcsak feleségével bánt erőszakosan, de mostohafiát, Petőfi Zoltánt sem látta szívesen a családban, akinek ennek következtében sem sikerült megküzdnie az apai név nehéz örökségével.

Az imént kifejtett történetcsoport ellentétéként is értelmezhetők a Madách Imrével kapcsolatban kifejtettek, hiszen a szerző Majthényi Anna keménykezű, mindenkit és mindent irányítása alatt tartó erőteljes alakjának kiemelésével arra világít rá, hogy az édesanyjának még Madách Fráter Erzsébettel kötött házasságát követően is döntő hatása volt fiára nézve, amely némiképp a frigy zátonyra futását is eredményezhette. Az erős női karakterek befolyása az alkotóra azonban Madách válását követően sem szűnt meg, mivel az utolsó, kissé fura szerelmi viszonyából, a Sulyan Borbála nevű tót parasztasszonnyal való afférból a szerző állítása szerint az derül ki, hogy

nemcsak Madách használta ki társadalmi státusából következő befolyását, hanem a tót házaspár is, hiszen a legális prostitúcióként is felfogható viszony fenntartása érdekében Madách még egy vadászlak építtetésére is hajlandó lett volna.

A következő történetcsoport középpontjában a 19. század prózáját nagymértékben befolyásoló és alakító Jókai Mór áll. A szerző egyrészt arra keresi a választ, hogy mi magyarázhatja a Gyulai Pál és Jókai között tételezhető konfliktus okát, másrészt az előbbi kérdéskörrel kapcsolatban arra világít rá, hogy a színjátszás nagyszonyaként számontartott Laborfalvi Róza esetében hogyan érnek össze a szakmai csatlódás és magánéleti válság szálai.

Mikszáth Kálmán szakmai pályafutását illetően a kötet írója elsőként Mikszáth Jókaiival kapcsolatos ambivalens viszonyulását értelmezi, majd azt hangsúlyozza, hogy az irodalmi hagyományban erőteljesen félreismert és ennek következtében alulreprezentált szerző valójában Móriczot megelőzően eljut – természetesen a rendelkezésére álló irodalmi apparátussal – az új embertípus ábrázolásához. Ezt követően a Mauks Ilonával való házasságának és válásának, majd újra egybekelésének története révén nyomatékosítja a sokáig elfeledett szenvedő nő szerepét, ezáltal árnyalva az irodalomtörténetben problémamentesen fennmaradt képzetet, amely szerint kapcsolatukban Mikszáth az egyedüli önfeláldozó és szenvedő fél.

Az esszék utolsó csoportja újra az Arany-családra tér vissza, hiszen a kötet írója Arany László *Délibábok hőse* című alkotásának főszereplője révén azt hangsúlyozza Asbóth János szavaival, hogy Hübele Balázs figurájában valójában a schopenhaueri pesszimizmus figyelhető meg, amely a nyers naturalista jegyeket tükröző cselekedeteiben nyilvánul meg, és ezáltal súlyosan sérti a még meglehetősen konzervatív társadalmi berendezkedés és viktoriánus illetet követő irodalmi ízlés és gyakorlat normáit. Végül bónusztörténetként

a szerző egy sajátos egyidejű egyidejűtlenségről informálja az olvasót, mivel arra kérdez rá, hogy a merőben ellentétes világlátású Arany János találkozhatott-e gyógykúrája során Karl Marxszal.

A kor általános kérdésköreiből a nemzetépítés időszakának egyik legfontosabb aspektusaként Milbacher Róbert a magyarság eredettörténetének problematikáját veszi górcső alá felmutatva egy különös genealógiát, a Vörösmarty által bizonytalan nemi identitású ősanjától való eredeztetést, amelyet egy *Gesta Hungarorum*-részlettel állít párhuzamba. Ezt követően három olyan nem mindennapi, 19. századi jelenetről olvashatunk, amelyeknek középpontjában hiányos öltözetben fürdőző nők és rejtkehelyről kileső férfiak vagy tündér áll. A kötet további mikrotörténeteiben az előbbieken kifejtett nemzetről való gondolkodással kapcsolatban a szerző értekezik a *nemzethalál rémeiről*, de emellett a világo-si fegyverletétel utáni céltalanságról is

árnyalt képet mutat, megjelölve a kilátástalanságra adott korabeli válaszlehetőségeket: kollektív gyász, bűnbakképzés és önvád. Az említettek mellett az íróvá válás rítusait is szemlélteti, például Petőfi Vörösmartyval szembeni *aemulatio*ja révén.

Milbacher Róbert ismert irodalomtörténésznek, több nivós irodalomtörténeti munka és tudomány-népszerűsítő kötet szerzőjének, illetve a kortárs szépirodalom egyik meghatározó és díjazott alkotójának legújabb pedagógiai szándékú és közérthető ismeretterjesztésre vállalkozó *Ködképek az irodalom láthatárán* címet viselő munkája gazdag, dokumentálható forrásanyagra támaszkodva és számos reprezentatív illusztrációval mankóként szolgálhat az oktatók és diákok számára, de haszonnal forgatható a klasszikus magyar irodalomtörténet újszerű, pszichológiai megközelítése iránt érdeklődők esetében is.

Nagy Anita Apollónia

